

חידלון ואשליה בטרם שואה

הערות למיקרא הנובילה "באדנהיים", עיר נופש" לאהרן אפלפלד*

מאת משה פלאי

שעשוי להתפרש כאמור לגבי שינוי העונות, שזה עתה תואר, אן להתייחס למישור אחר לחלוטין. ואכן, ההיגדים הדורכדיים הללו חוזרים ונישנים, כדרכו של אפלפלד בסיפורים אחרים, וסיגנונם עשוי להיתפס כאמור במישורים משמעותיים יותר מאשר תיאורי נוף גרידא. ריבוי ההיגדים הללו ושירובם אל תוך תיאורי הנוף ותיאורי האדם מעבים את הנאמר ומקנים לו משמעויות שמעל ומעבר לרובד הסיפורי הגלוי.

בהקשר עם תיאורה של טרודה, אשתו החולה של בעל בית-המקדחת (=מחלה במקום של מרפא), ובאמצעות זווית-הראייה המיוחדת לה, מאזכר המספר את החורף הקשה שעבר על העיר, "חורף מוזר" (ההצמחה — שלי). "הסערות השתוללו ומרטו את גגות הבתים". ומיניה וביה משרכב המספר, ככתובן הגיגיה של האשה החולה: "שמועות משמועות פרחו" — אמירה שממשיכה את תנועת הסערה שבטבע (השתוללו, מרטו... פרחו), אך עוכרת מספירה של תיאורי טבע לספירה של יחסי-אנוש. קירבת השתים יוצרת קר־זיקה ביניהן, המשכיית והדדיות, וכך נוצרת אווירת אימים (אולי היא "האימה האפוקליפטית" שאפלפלד כותב עליה בספר מסותיו מסות בגוף ראשון, הספרייה הציונית, ירושלים, תשל"ט, עמ' 22): חששות בלתי-מוזוהים — קפקאיים כלשהם — מנסרים בחללה של הריאליה הסיפורית.

ובעוד המספר מתאר את הנופשים היהודים המכניסים עצמם לקדחת הפסטיבל המוסיקאלי המתקיים בעונת הנופש כבאדנהיים ואת אנשי המיקטיבל — נגני התיזמורת והאמרגן, הדוקטור פאפנהיים — יהודים אף הם — מתחולל "רגע של מעבר" בעיר עצמה. המחלקה הסאניטרית העירונית מקבלת סמכויות מיסטריות "לנהל חקירות עצמאיות" (עמ' 13); "כל האזרחים שהם יהודים חייבים להירשם במחלקה הסניטרית" (19). ואילו היהודים עצמם מפרשים תופעה זו כדרכס-שלהם: "המחלקה הסאניטרית רוצה להתגאות באורחיה החשובים, על כן היא רושמת אותם בספר הזהב שלה. כלום אין זה נאה מצדה" (12); "הגברת צאוברכליט שיבחה את המחלקה ואמרה שאין כמחלקה הזו לסדר וליופי" (22).

המחלקה הסאניטרית עורכת חקירות בדבר מוצאם של היהודים המתבוללים — עד דור שלישי! — ואינה מתחשבת בניסיונם להיטמע בסביבתם (אין מתחשבים בתואר-אצולה שקיבלה האשה — אשר שמה המשמעותי והאירוני הוא צאוברכליט — כתוצאה מנישואי-תערובת) ולהתנכר לעמם ("היהודים הם עם מכוער. איני מוצא בהם כל תועלת" — אומר אחד מהם).

זהותה של "המחלקה הסאניטרית" מעורפלת לא במעט ויעדה אינו מוגדר במתכוון, אף כי עיסוקיה בשאלות על בעלות, ירושה, רישום היהודים ועוד משרטטים קווים די ברורים באשר למהותה. המיטאפורה של המחלקה הסאניטרית ברורה לקורא, אך משמעותה נעלמת כנראה מהבחנתם של גיבורי הסיפור.

המספר ממשיך ליצור את אווירת הנכאים לא רק באמצעות הנוף אלא גם על-ידי שירובב אמירות דורכדייות נוספות: "דאגה סמויה" על פני הנגנים (14); "שמועות משמועות פרחו" (14); "והחקירות הראו מציאות מהי" (19). וכן: "בעיר התחילו לנשכ נכר, חשד ואי-אמון. אך האנשים טרודים היו עדיין בענייניהם" (19) — אמירה שיש בה משום קדיסט לממד-זמן מרוחק יותר, שלאחר השואה, המלווה בנימה של הערכה אדיטוריאליית מצדו של המספר. הוא הדין בהיגד: "דומה איזה זמן אחר, זמן לא מקומי, פלש לכאן ומתבסס בשקט" (31).

הרמזים מתעבים יותר ויותר גם מכזה העלילה עצמה: אפשרות של חזרה לפולין (מקום ילדותם של הנופשים), ניתוק העיר: חסימת מוצאותיה ומכואיה של העיר, ניתוק קווי הטלפון וסגירת בית-הדואר, וכן: בריחת המשרתות "מהבתים כמשריפה" (52). בעוצמה אומנותית נדירה יצר אפלפלד דיאליה טרום-שואתית

אהרן אפלפלד הריהו מן הסופרים היהודיים הבודדים הממשיך בהתמדה לתהות ככתביו על החידה הנוראה שכתופעת השואה. הוא ממשיך בשקידה מפליאה לשחזר וליצור בדרך אומנותית-סיפורית המיוחדת לו את החוויה האימתנית שעברה על שרידי-החרכ לאחר המלחמה ולשרטט את המציאות הטרומ-שואתית ערב המילחמה. סחור-סחור עוברות הדמויות בסיפוריו ליד אתרי השואה ובסמוך לאירועיה. ואילו אל אימי השואה עצמה אינם מתקרבים. כוחו של אפלפלד רב לו בעיקר ביצירת אוירת השואה ובניסיונו לאבחן את התופעות הפסיכולוגיות והרוחניות שהתחוללו באדם היהודי כיחיד בפני עצמו וכפרט בתוך המיסגרת היהודית.

סיפוריו של אפלפלד, הידועים לקורא העברי, תורגמו לאנגלית במרוצה שנות פעילותו הסיפורית ופורסמו בכתבי-עת שונים. אסופת סיפוריו באנגלית נתפרסמה לפני שנים אחדות בישראל בהוצאת "עכשיו" ככותרת *In the Wilderness*. אך לא זכתה כנראה לתפוצה נרחבת. באחרונה הופיעה הנובילה "באדנהיים, עיר נופש" בתרגום אנגלי חדש*. במקורה נדפסה הנובילה בקובץ סיפורי שנים ושעות, שראה אור בשנת תשל"ה, בשם "באדנהיים, עיר נופש".

כפי שמציין התאריך בכותרת האנגלית, הסיפור הוא טרום-שואתי. אפלפלד מעצב מציאות יהודית מתבוללת בעיר נופש, שעליה מתרגשים ובאים סימנים גוברים והולכים של אסון מתקרב. הקורא, המודע לשואה, ער ורגיש לסימנים ולפיסת-הידי הכותבת על הכותל. ואילו דמויותיו של אפלפלד אינן מבחינות כלל בשואה המאיימת עליהן, והן מוסיפות ליהנות ממנעמי העולם הזה ומתענוגות התרבות הגרמנית-אוסטרית: זוללות עוגות מקציפות, מלקקות גלירות ורודות ומקשיבות לקונצרטים מרוממי-נפש.

מיבנה הסיפור נאמן, אפוא, לתופעה ההיסטורית הידועה של היעדר הרצון להאמין לא רק בסימני האסון אלא גם בעובדות ההשמדה — מעין עיוורון — שציין הן את יהודי אירופה והן את העולם כולו כאשר לאפשרות של השמדת העם היהודי. דברים ידועים אלה הוכחו כנכונים גם בעת שמידע על פעולות-השמד היה נחלת חוגים מדיניים, שכידם היתה היכולת לפעול; גם אז — לא האמינו, או לא רצו להאמין! (זאכ לקוויר חזר באחרונה לטפל בסוגיה זו בספרו החדש). גם בין היהודים שנתנסו בניסיון השואה ממש, ושהיו עדים להשמדה הטוטאלית, היו רבים שסירבו להאמין למראה עיניהם. בתוכנית הטלוויזיה "קיטי" (עדותה של שרדי-חרכ וביקורה באחר שנים יחד עם בנה; שידור בערוץ 13 ב-4 בכברואר 1981) מספרת הניצולה על אירצוונה להאמין למראה עיניה.

ואילו את הקורא מעמיד אפלפלד בידיעתו המלאה — ידיעה שלאחר מעשה שיש בה מחוכמת-הניסיון שלאחר השואה, ובכך הריהו מביאו למעורבות מליאה בסיפור. לקורא יש יתרון על-פני גיבורי הסיפור, והוא כאילו נועק להזהיר אותם מפני הסכנה האורבת להם.

כבסיפורים רבים של אפלפלד מתפקד הנוף בנובילה זו כרימוז מוקדם לאשר עתיד להתרחש — לאסון הממשמש וכא. הסיפור מתחיל אומנם בסימן אביבי: "אביב שב באדנהיים". באמצעות מישחק אור וצל מבטא המספר בפתיחה תחושת הארה כלשהי: "צללי היער נסוגו אל היער. השמש פיזרה את שיירי האפלה ואורה נפוץ לאורך הרחוב הראשי" (עמ' 7). ואולם היער נותר ברקע, והוא עתיד לשוב ולהטיל את צלליו הגותיים המאיימים בעמשך.

פרישה זו של הסיפור, שנועדה לטעת הרגשה של אור וחום ושינויי העונה, מטעה במיקצת. שכן מייד לאחר תיאור האביב מוסר המספר הערכה מסכמת: "היה זה רגע של מעבר" — היגד שהוא דורכדי,

* Aharon Appelfeld, *Badenheim* 1939. Translated by Dalia Bilu, Boston, David R. Godine: 1980. 148pp.

ההסתדרות העברית באמריקה זקוקה לך וקוראת לך להצטרף לשורותיה!

ההסתדרות העברית באמריקה היא הארגון היחידי בארצות-הברית שכל פעולותיו הן קודש להפצת הלשון העברית ולהחדרתה בקהילותינו שברחבי הארץ.

כדי להתמיד בפעולות אלה ולהרחיבן אנו צריכים להגדיל את מספר החברים ולשתפם בעבודה החשובה של הנחלת הלשון העברית והפצת תרבות ישראל בין יהודי אמריקה.

השפה העברית היתה תמיד והינה כיום מחסום בפני טמיעה והתנכרות! חובה על כל יהודי בתפוצות לסייע לרעיון העברי ולהטות שכם לחיזוקו!

- היה בין שומרי גחלת העברית באמריקה
- היה בין העושים לחיזוק התנועה העברית באמריקה
- הצטרף היום לשורות ההסתדרות העברית באמריקה
- כל מנוי וקורא של "הדואר" מצטרף כחבר להסתדרות העברית!
- כל חבר — משיג עוד חבר!

המשקפת את המציאות החך-שואתית העתידה להתחולל. מנגנון-המוות מתחיל בפעולות התיכונן, הזיהוי, הריכוז ולבסוף גם המישלוח. רכבת הטראנספורטים שבסוף הנובילה אינה אלא ראשיתה של השואה ההיסטורית. אך גם בשעת ההפתעה שברכבת-המשא אשר קרונותיה מזוהמים פועל מנגנון ההגנה העצמי, מנגנון ההשכחה וההתעלמות, של היהודי. אפלפלד שם כפי האמרגן את המלים המסיימות את הסיפור: "אם הקרונות מלוכלכים כל כך, משמע שהדרך אינה רחוקה" (103)...

תחושת האכזרן נמסרת בנובילה באמצעות דמותה האפוקליפטית של אשה — טרודה. ביצירותיו של אפלפלד נועד לנשים תפקיד חשוב באמצעות רגישותן — שלעיתים היא רגישות חולנית יחירה, הנושאת בחובה את האמת המרה. טרודה לוקה בהזיות כאשר לגורל בתה; היא מגיבה על בוא הנופשים כאילו היו חולים הנראים לה חיבורים; כל העולם "נראה לה שקוף, חולה ומורעל" (8). היא היא זו המרעישת את הרחוב בצעקות, אך איש אינו שם ליבו לאתראותיה, ובעלה מנסה להרגיעה: "הירגע... אין כאן יער, אין כאן זאבים" (23). אך הינוקא, אומן ילד-פלא, שר על "היערות האפלים ששם שוכן הזאב" (36) וצללי היער שנסוגו בראשית הסיפור חוזרים ומאיימים על הנופשים.

הרגישות החולנית של הנשים בסיפוריו של אפלפלד (ראה, למשל, סיפורו "ברטה" ו"רגינה") ומחלתן — בין שלפני השואה או לאחריה — מבשרת את המחלה המאיימת על בן-הזוג, על הגברים שבחבורה — משמע: על היהודים ככללם. הגברים מאופיינים בכמה מסיפוריו של אפלפלד בניסיונם להתעלם מן המחלה ומקיומה של המחלה (בעיקר בסיפורם המעצבים את המציאות שלאחר השואה), אך בסופו של המאבק הנפשי, הרוחני והפיזי הם ניגפים בה כנשוחיהם. יש מן הנשים שאינן אלא כבואה מורחקת של עולם השואה וחוויותיו, ששרידיה-החריב מנסים להתעלם מקיומה בתוכם (כגון בסיפור "ברטה").

כבר בראשיתו של הסיפור, עת נראים הצללים המאיימים מבעד לעיניה של טרודה, מוסר המספר כי "מחלתה של טרודה הסתננה אל נפשו (של בעלה) טיפין טיפין". ואכן, "גם הוא התחיל להבחין על פניהם של האנשים (הנופשים) כתמי חיודון" (9).

טרודה נבדלת מרובם של היהודים הנופשים בדקתה אל מישפתה היהודית. "טרודה היתה מזכירה לעתים את הוריה" "מרתין (בעלה) היה אומר כי עדיין שקועה היא בעולם ההוא, בהרים, בין יהודים. וזו היתה, במידה מסויימת, האמת. פחד סמוי, לא שלה, עינה אותה, ומרתין חש כי הזויתיה של טרודה הולכות ומחלחלות בו" (13).

המחלה הופכת למיטאפורה המרכזית של הנובילה. לא רק דמותה של טרודה, המזדהה עם היהודים, מאופיינת במחלתה, ולא רק מזוית ראייתה נראית המחלה שלטת בכיפה, אלא רוב הדמויות, המתכוללות והלא-מתכוללות גם יחד, מצויינות כנושאות מחלה כלשהי — ומזויות-ראייה שונות. הנופשים הזרים מאופיינים מזויות-ראייה "מקומית" "כשורש חולה" (9). לקריינים-האומנים התאומים הייתה "מלודיה חולה"; וכן: "קולם החולה..."; "קולם נוגע בתאיו הננועים (של סמיצקי) (18). "מנדלבאום חלה" (19). האנשים התחילו להתרחק מן האמרגן, דוקטור פאפנהיים, "כאילו נגעו היה במחלה" (20). מהותה של "המחלה" מתחילה להסתבר בהמשך: "האנשים הלכו והתוודעו זה אל זה כאילו משיחים היו במחלה ישנה שעתה שוב אין טעם להסתיר אותה, והתגובות שונות היו: גאווה ובושה" (20). "במלון מדברים עליהם כעל חולים, בלחש" (22). הגברת צאוברכליט לוקה בחום (47); פאפנהיים מגדיר את המחלה כ"מגיפה יהודית" (53). גם הרב, נציג היהדות המזדהה עם יהדותה, "חלה בשיתוק" (72).

תפיסה זו, שהיא רבת-זוויות במיסגרת הסיפור, מעצבת את מיטאפורת המחלה כתופעה המייחדת את המציאות היהודית עובר לשואה. יש בה היבט היסטוריוזופי היוצא מגדרו של סיפור המעשה והמבקש להעיד על מצבה הקיומי של היהדות האירופית, הן זו החרדית והן המתכוללת. מנקודת-מבטו של מי שעבר את אימי-השואה: יהדות בשקיעתה, יהדות חולה, משוחקת, או נמצאת בתנומה, הנאלצת, בעל כורחה, לחזור אל מקורה. במסותו מתייחס אפלפלד למצב זה כאל "התפוררות של אמנות ורעות" (עמ' 22 בספר מסותיו הנ"ל, אך כי כוונתו שם בעיקר לעירן השואה עצמה ולאחריה).

לפני שוכם המאלץ לפולין — מה שנתפס כשיבה שהיא תשובה — הרב פוסק: "מה הם רוצים. כל השנים לא שמעו בקול התורה. אותי כלאו בבית הזקנים. לא רצו לשמוע ממני. עכשיו הם רוצים לנסוע לפולין. אין תשובה בלא בקשת מחילה" (101).

התשובה — תרתי משמע — אינה באה...